

УДК 050(477)

Леся Рева,
науковий співробітник НБУВ,
кандидат філологічних наук

Вітчизняна періодика як одне з джерел дослідження краєзнавства*

У статті подано історіографічний огляд літературно-художніх періодичних видань. Аналізується їх внесок у розвиток краєзнавства.

Ключові слова: періодика, журнал, газета, література, книга, краєзнавство, археографія, етнографія.

З перших днів заснування УАН великого значення надавалося створенню джерелознавчої бази як фундаменту для подальшого розвитку науки. З цією метою 1919 р. була організована Археографічна комісія, першим головою якої став Д. Багалій, керівником — професор Т. Сушицький (з 1920 р. — голова). Після приєднання до Академії УНТ до складу комісії увійшли Київська комісія для упорядкування давніх актів та Археографічна комісія УНТ. Своєю метою комісія ставила видавати історичні документи та інші пам'ятки старовини, що відносяться до історії України, археографічні праці членів комісії, а також координувати публікації наукових праць з питань археографії вчених інших кафедр Історико-філологічного відділу. У зв'язку з економічними труднощами лише 1924 р. вийшов перший том літопису С. Величка в серії "Пам'ятки українського письменства XVI—XVII вв."

Після 1924 р. комісію очолив М. Грушевський. До 1929 р. вийшли друком три томи "Українського археографічного збірника".

1921 р. на базі Етнографічної секції УНТ у Києві була створена Етнографічна комісія ВУАН — науково-дослідна установа Історико-філологічного відділу ВУАН. Голова її — академік А. Лобода. Існувала вона до 1933 р. Займалася збиранням та вивченням традицій і тогочасного стану народної творчості. Комісія видавала "Етнографічний вісник" — періодичний журнал, що друкувався у Києві у 1925—1932 рр. (вийшло 10 кн.). Його редакторами були А. Лобода і В. Петров — археолог, літературознавець, етнограф. У журналі публікувалися дослідження, статті, повідомлення, огляди з української етнографії. Спадкоємцями "Етнографічного вісника" стали часописи "Український фольклор" (1937—1939), "Народна творчість" (1939—1941), "Народна творчість та етнографія" (з 1957). Також Комісія видавала "Бюлетень Етнографічної комісії УАН" (1926—1930-ті рр.).

З кінця листопада 1927 р. розпочалася діяльність Комісії давнього українського письменства. Вона мала своє видання "Пам'ятки мови та письменства давньої України" як окрему серію "Збірника Історико-філологічного відділу ВУАН". Протягом звітного часу вийшов перший том "Пам'яток".

Від часу свого заснування Комісія стала однією з найпомітніших ланок Історико-філологічного відділу ВУАН. До вивчення давньої української писемності залучалися вчені з інших кафедр Історико-філологічного відділу. Зокрема, активно працював професор І. Барвінок — історик, штатний співробітник Історико-філологічного відділу з окремих наукових доручень (з 1919), нештатний постійний співробітник

академічної бібліотеки в Михайлівському монастирі (1923). Він описував стародруки київських книгозбірень, пізніше Щекавицької та Андріївської церков. Водночас він допомагав писати розвідки академіку М. Петрову, який, незважаючи на сліпоту, працював в царині історії давнього українського письменства. Як свідчать протоколи засідань, члени Комісії проводили велику пошукову, наукову та організаційно-методичну роботу.

Активність наукової діяльності Комісії продовжувалася і у 1929—1930 рр. Про це свідчить Звіт за 1930 р. Особливу роль у діяльності Комісії відіграв її голова академік В. Перетц. Члени Комісії постійно дбали про оприлюднення результатів своєї наукової діяльності. З цією метою проводилися засідання, де виголошувалися наукові доповіді, які широко обговорювалися присутніми.

Результати роботи комісії оприлюднювались у наукових виданнях ВУАН: "Збірнику Історико-філологічного відділу", "Записках Історико-філологічного відділу ВУАН", у журналах "Україна" (1924—1925), "Етнографічному збірнику" (1925—1932) та в інших періодичних виданнях.

"Збірник Історико-філологічного відділу" виходив у Києві, у ньому публікувалися матеріали з історії, літературознавства, мовознавства, етнографії, фольклористики, мистецтвознавства. За 1921—1931 рр. вийшло 105 номерів у вигляді окремих монографій: Багалій Д. Нарис української історіографії. — Т. 1. — Вип. 1 : Літописи. — 1923 ; Вип. 2 : Джерелознавство. — 1925; Сушицький Т. Західно-руські літописи як пам'ятки літератури: Вип. 1. — 1921; Вип. 2. — 1929; (упорядкував та підготував до друку О. Назаревський); Перетц В. Слово о полку Ігоревім: Пам'ятка феодальної України-Руси XII віку. — 1926; Грушевський М. С. Історія української літератури. — Т. 4 : Усна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII—XVII / ВУАН. Істор. секція. — 1925; Історія української літератури. — Т. 5 : Культурні і літературні течії на Україні в XV—XVI вв. і перше відродження (1580—1610): Істор. секція. — 1926.

Окремими випусками друкувалися матеріали "Наукового збірника Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства і мови" (вип. 1 — 1928, вип. 2 — 1929, вип. 3 — 1931). Серед публікацій випусків були праці І. Франка "Студії над українськими історичними народними піснями XV ст.", Д. Абрамовича "До питання про джерела Ізборника Святослава 1076 р." та ін. Видання "Збірника" супроводжувалися вступними статтями, коментарями та примітками.

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. — № 8. — С. 31—33.

"Записки Історично-філологічного відділу ВУАН" виходили у вигляді наукових збірників протягом 1919—1931 рр. у Києві (вийшло 26 кн.). У "Записках" друкувалися наукові розвідки, статті-повідомлення, рецензії, бібліографічні огляди тощо. Публікувалися праці про літературні та фольклорні пам'ятки часів Київської Русі та України доби Середньовіччя. З літературознавчими і фольклорними дослідженнями виступали А. Кримський, В. Перетц, С. Маслов, П. Попов, М. Возняк, І. Айзеншток та багато інших відомих дослідників, що продовжували традиції старої школи українського літературознавства. Зокрема, в "Записках" були опубліковані такі дослідження: П. Попова "Замітки до історії українського письменства XVII—XVIII вв." (1923); І. Єрміна "Сводный" Патерик у південно-слов'янських, українському та московському письменствах" (1927); М. Грунського "Форма та композиція "Слова о полку Ігоревім" (1928); О. Назаревського "До студій над давньою українською повістю" (1928); С. Бугославського "Пам'ятки XI—XVIII ст. про князів Бориса та Гліба"(1928); Н. Кістяківської "Твори І. Некрашевича" (1929) та інші праці.

Видання Філологічної секції ВУАН в основному виходили за редакцією А. Кримського; Історичної секції ВУАН — за редакцією М. та О. Грушевських.

Таким чином, протягом першого десятиріччя ВУАН визначилися напрямки наукових досліджень Історико-філологічного відділу, одержані важливі результати: співробітниками створено джерелознавчу базу для подальшого розвитку українознавства, закладено підвалини для розвитку літературознавства, зокрема історії давнього українського письменства.

На початку 30-х років ХХ ст. формою репресій стала заборона дослідницької діяльності. Було знищено підготовлені до друку "Записки Історико-філологічного відділу". Кн. XXVI—XXVII; "Український археографічний збірник. Т. IX", закрито журнал "Україна". 1930 р. ліквідовано всі серійні видання, що виходили за редакцією М. Грушевського.

Український літературний процес першої половини ХХ ст. не можна уявити без часопису "Радянське літературознавство". 1938 р., заснований Інститутом літератури імені Тараса Шевченка Академії наук України, "Радянське літературознавство" — перше академічне видання літературознавчих праць, що було задумане як серія тематичних збірників, присвячених висвітленню певних літературних постатей, проблем чи явищ [1, с. 433]. За період до 1957 р. (з перервою в 1941—1946 рр.) здійснено 19 випусків "Радянського літературознавства", як наукових записок Інституту літератури імені Тараса Шевченка. Відповідальними редакторами першої—четвертої та п'ятої—шостої книжок були І. Стебун, А. Велічков, Д. Копиця. Починаючи з сьомої—восьмої книги (1947), незмінним головою редколегії та відповідальним редактором став директор Інституту літератури академік О. Білецький. Членами редколегії в різний час були С. Маслов, А. Ряпо, С. Шаховський, З. Мороз, О. Кисельов, С. Крижанівський, М. Пивоваров, І. Басс, О. Засенко, Є. Кирилук, Д. Чалий та інші. Останній, 19-й випуск вийшов друком 1957 р. У тому ж році це періодичне видання стало журналом з одноійменною назвою. Новий етап своєї історії журнал розпочав ще до зміни назви у 1990 р. на "Слово і час". Чіткою була позиція журналу: відмовою від "занауковлених" статей, зростанням інформаційних, документальних матеріалів, а також в актуальному питанні про традиційні й модерні, методологічні та інтерпретаційні підходи, засвоєння новітніх зарубіжних естетико-філософських систем та методик. У січні 2000 р. "Слово і час" відзначав свій ювілей, підбивши підсумки десятирічної діяльності [2].

На сторінках журналу чільне місце займають матеріали літературного краєзнавства. Декілька з них: Ротач П. "З любові до рідного краю" [Про літературне краєзнавство]

(Слово і час. — 1990. — № 6. — С. 74—78). Денисюк І. "Релікти рицарсько-дружинної та билинної поезії: Знахідки у фольклорі волинсько-поліського ареалу" (Слово і час. — 2003. — № 1. — 22—28); Яручик В. "Українська поетична творчість на території Лемківщини" (Слово і час. — 2011. — № 4. — С. 61—71). Так, І. Денисюк у названій статті в багатому і різноманітному фольклорному репертуарі Полісся наводить приклади реліквій усонародної творчості княжої доби, оприлюднює деякі свої знахідки — записи фольклору.

У публікації В. Яручика аналізується доробок найвідоміших літераторів краю, він акцентує на проблемах, з якими вони стикаються. Серед найголовніших — асиміляція лемків, котрі намагаються протистояти цьому негативному процесові.

Журнал також інформує про нові регіональні видання: Семенюк Л. Українські народні балади Західного Полісся: Загальноукраїнський контекст і регіональна своєрідність: Монографія. — Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. — 2009. — 176 с.

Двадцять років ХХ ст. були часом значного піднесення краєзнавчого руху в Україні. У складі ВУАН (нині — Національна академія наук України) ще 1922 р. почала діяти Комісія краєзнавства, від 1926 р. функціонував Український комітет краєзнавства. Було створено багато наукових краєзнавчих товариств.

Журнал "Краєзнавство" (1927—1930) — друкований орган Українського комітету краєзнавства (УКК), видання якого мало велике значення для членів краєзнавчих гуртків і товариств. На сторінках часопису висвітлювалися теоретичні засади краєзнавчої справи, методика краєзнавства; публікувалися матеріали, які ілюстрували досягнення у вивченні окремих регіонів; подавалася бібліографія; велось літописання краєзнавчих організацій, які співпрацювали з УКК. До складу редколегії входили вчені та діячі краєзнавчого руху В. Геринович, К. Дубняк, Д. Зайцев, П. Ковалівський, С. Рудницький, О. Яната. Відповідальним редактором протягом усього існування журналу був М. Криворотченко. За браком коштів часопис виходив нерегулярно: усього побачило світ 28 номерів, об'єднаних у 11 випусків.

Однак на початку 30-х років минулого століття вітчизняні краєзнавці за любов до рідної землі були піддані масовим репресіям. Більшість краєзнавчих товариств ліквідували, розпочалися політичні репресії проти членів Українського комітету краєзнавців, журнал "Краєзнавство" 1930 р. припинив своє існування. Проте він, на нашу думку, виконав поставлене перед ним завдання — пробуджувати національну свідомість українського народу, залучати громадськість до всебічного вивчення краю, виховувати патріотизм.

У середині минулого століття поступово відновлювався краєзнавчий рух в Україні, створювалися народні музеї і музейні кімнати. Важливим етапом у розгортанні історико-краєзнавчих досліджень стало видання в 60—70-х рр. "Історії міст і сіл Української РСР" у двадцяти шести томах. До її підготовки були залучені бібліотекарі, вчителі та інші представники інтелігенції (понад 100 тисяч місцевих авторів). 1990 р. розпочала діяльність Всеукраїнська спілка краєзнавців — правонаступниця ліквідованого у 30-ті роки Українського комітету краєзнавства. 2008 р. вона реорганізована в Національну спілку краєзнавців України. З 1993 р. відроджений журнал "Краєзнавство", що отримав статус наукового. Виходить ряд місцевих періодичних видань — газет, журналів, альманахів, збірників. В усіх областях, містах, містечках, селах проводяться конференції, що присвячуються історії краю, окремим видатним особистостям, які своєю подвижницькою діяльністю прославили рідний край. Перед журналом було поставлене завдання продовжувати дослід-

жувати історію того чи іншого регіону, окремого населеного пункту, пам'яток історії та культури, життєписів політичних, державних діячів, письменників, митців та інших видатних особистостей, життєвий та творчий шлях яких пов'язаний з цим краєм [4]. Головним редактором журналу тривалий час був Петро Тимофійович Тронько — учений-історик, голова редакційної колегії 26-томної "Історії міст і сіл Української РСР", державний і громадський діяч, академік Національної академії наук України (1978), заслужений діяч науки і техніки України (1990), лауреат Державної премії СРСР (1976), Герой України (2000).

У 1978 р. П. Тронька обирають академіком і віце-президентом Академії наук УРСР. З 1979 р. він керує відділом історико-краєзнавчих досліджень в Інституті історії АН УРСР. Під керівництвом ученого (протягом 22 років на громадських засадах він очолював також правління Українського товариства охорони пам'яток історії і культури) розпочалася робота з підготовки "Зводу пам'яток історії і культури України", побачив світ каталог "Пам'ятники истории и культуры Украины", довідник про пам'ятники Великої Вітчизняної війни "Навечно в памяти народной". За ініціативою і його безпосередньою участю розгорталася робота зі спорудження музеїв народної архітектури і побуту в Києві, українського козацтва на Хортиці в Запоріжжі, музею Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. Перу дослідника належить понад 600 наукових праць, зокрема 17 монографій.

Із здобуттям Україною незалежності Петро Тимофійович зосередився на науковій, науково-просвітницькій та науково-організаційній діяльності, а також захисті і відновленні пам'яток історії і культури. Будучи Головою комісії з відтворення визначних пам'яток історії і культури при Президенті України та Всеукраїнського фонду з відтворення історико-архітектурної спадщини ім. О. Гончара, вчений доклав чимало зусиль у відновленні національних духовних святинь. Як дослідник історії України періоду Другої світової війни він, очолюючи головну редколегію багатотомної серії книг "Реабілітовані історією", проводив велику координаційну роботу, завдяки якій було повернуто добре ім'я сотням тисяч жертв тоталітаризму. Важко переоцінити вклад П. Тронька як голови Всеукраїнської спілки краєзнавців (з 1990 р.) у справі національного виховання українців, пробудження інтересу до дослідження рідного краю, перетворення краєзнавства на масовий рух. Результатом такої плідної діяльності стало відновлення Михайлівського Золотоверхого та Успенського соборів, видання низки цінних праць — двох частин I тому "Зводу пам'яток історії і культури України", п'яти томів серії "Реабілітовані історією", журналів "Пам'ятки України", "Краєзнавство" тощо. Відома діяльність вченого і як депутата Верховної Ради України дев'яти скликань.

Багатогранна праця П. Тронька відзначена численними державними нагородами: орденами Леніна, Жовтневої революції, чотирма орденами Трудового Червоного Прапора, Дружби народів, "За заслуги" III ступеня, "Богдана Хмельницького" II та III ступенів, йому присвоєно звання "Заслужений діяч науки і техніки". У 2000 р. ученому присвоєно високе звання Героя України.

Упродовж останніх двадцяти років завдяки ентузіазму редакційного колективу журнал став організаційним і методичним центром краєзнавчої роботи в Україні. Часопис має постійні рубрики: літопис українського краєзнавства, краєзнавство в особах, музейництво в Україні: історія та проблеми сучасного розвитку, історія України у світлі регіональних досліджень, регіональні аспекти історичної демографії.

Високий рівень науковості публікацій, їхня ексклюзивність, актуальність тематики, змісту роблять випуски журналу надбанням кожного краєзнавця. Такий орган необхідний в усіх закладах освіти, культури. Шкода, що цього не дає змоги робити мізерний наклад видання. Сучасна людина перебуває в перенасиченому інформаційному полі. Інформація накопичується в архівах, де перестає бути предметом осмислення широкої аудиторії. Студіювання цих міркувань, осучаснення їх — важливий крок у вивченні історичного досвіду поколінь, що й робить редколегія журналу.

Матеріали видання можуть прислужитися при формуванні новітнього краєзнавчого інструментарію. Публікації журналу, безперечно, стають у нагоді викладачам вищої та середньої шкіл, студентам, допомагають багатьом і в наукових пошуках.

З цікавістю читаються матеріали, вміщені в рубриці "Кримознавство в системі української історичної науки". Багато пізнавального несуть статті, опубліковані в рубриці "Літопис українського краєзнавства", зокрема "Історико-краєзнавчі дослідження в Харківському університеті" (кінець XIX — початок XX ст.) О. Кошаби, "Наукові засади національного географічного краєзнавства" та "Краєзнавча діяльність української діаспори у вивченні Волині", написані відомим краєзнавцем, професором М. Кострицею.

Творчо використовуючи здобутки й досвід попередніх років, редакція журналу спрямовує пошуки на стратегічно важливі для краєзнавчої науки завдання — координацію основних напрямів досліджень та формування нової теоретико-наукової парадигми сучасності.

У серпні 1996 р. було засновано щомісячник "Вісник Книжкової палати" — журнал Книжкової палати України ім. І. Федорова. На його сторінках висвітлюються питання стандартизації у галузі видавничої та бібліотечної справи, публікуються історичні розвідки про відомих книгознавців, подається інформація про діяльність бібліотек, видавництва, огляди міжнародних та вітчизняних книжкових ярмарок, відомості про читачькі конференції, презентації книг. Приділяє увагу журнал і краєзнавчим проблемам. Для прикладу назвемо декілька: Макарова М. Нові джерела до історії книжкової справи на Правобережній та Західній Україні у XVIII ст. (2006. — № 8. — С. 38—39); Рева Л. Він жив і творив на Чернігівщині: До портрета Лазаря Барановича (2007. — № 11. — С. 29—33); Рева Л. Велика Волинь на вістрі часу (2008. — № 3. — С. 48—51); Сендульська Т., Заславець Г. Буковина туристична. Мовою книги (2007. — № 10. — С. 52) тощо.

Список використаної літератури

1. Скупейко Л. Наукова періодика: "Радянське літературознавство", "Слово і час" / Л. Скупейко, В. Дончик // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926—2001 : сторінки історії / [відп. ред. та упоряд. О. В. Мишанич]. — К. : Наук. думка, 2003. — 588, [1] с., [24] арк. іл.
2. Рева Л. [Вітальне слово : до виходу в світ 500-го ювіл. номеру "Слова і часу"] / Л. Рева // Слово і час. — № 8. — 2002. — С. 24. — (Слово нашим шанувальникам).
3. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство : навч. посіб. / В. С. Прокопчук. — К. : Кондор, 2011. — 338 с.

В статтю подан историографический обзор литературно-художественных периодических изданий. Анализируется их вклад в развитие краеведения.

The historiographical overview of literary and art periodicals is proposed in the article. The contribution thereof to the development of local history is analyzed.

Надійшла в редакцію 22 липня 2011 року